

REVISTA CICSA

serie nouă



XI/2025

Consiliul Științific/ Scientific Board:

Prof. Dr. Paolo **Carafa** – Sapienza University of Rome, Italy

Prof. Dr. Carol **Căpiță** – University of Bucharest, Romania

Prof. Dr. Miron **Ciho** – University of Bucharest, Romania

Assist. Prof. Dr. Emna **Ghith-Hmissa** – University of Sousse, Tunisia

Prof. Dr. Andreas **Gutsfeld** – Université de Lorraine (Nancy 2), France

Prof. Dr. emer. Antal **Lukacs** – University of Bucharest, Romania

Prof. Dr. Ecaterina **Lung** – University of Bucharest, Romania

Prof. Dr. emer. Gheorghe-Vlad **Nistor** – University of Bucharest, Romania

Dr. Cristian Eduard **Ștefan** – Institute of Archaeology „V. Pârvan”, Bucharest, România

Prof. Dr. Christoph **Uehlinger** – Universität Zürich, Switzerland

Dr. Mădălina **Vârtejanu-Joubert** – Institut national des langues et civilisations orientales
(INALCO), Paris, France

Prof. Dr. Anton Carl **van Vollenhoven** – North-West University, South Africa

Lect. Dr. Daniela **Zaharia** – University of Bucharest, Romania

Comitetul de Redacție/ Editorial Board

Florica (**Bohîlțea**) **Mihuț** – University of Bucharest

Diana **Pavel** – University of Bucharest

Mădălina-Teodora **Comănescu** – Site Administrator

ISSN 2457 – 3809

ISSN – L 2457 – 3809

<https://cicsaunibuc.wordpress.com/revista/revista-online>

Cuprins/ Contents

Studii/ Studies

A. Papers of the International Colloquium on “Epistolography, knowledge, and the Ancient World”, Bucharest, October 3-4, 2025

Carlos HEREDIA CHIMENO – Letters from a Broken Republic: Cicero’s Correspondence and Constitutional Transgression (91–79 BCE)	5-17
Florentina NICOLAE – The Silence of Men, reflected in “Heroides”, the imaginary letters of love written by Publius Ovidius Naso.....	18-25
Lorenzo MONACO – L’immagine delle campagne daciche traianee e di Decebalo in Plinio il Giovane, <i>Ep.</i> , 8. 4. 2.....	26-38
Jörg VON ALVENSLEBEN – Fronto’s letter <i>De nepote amisso</i> as lament, self-consolation and self-reflection.....	39-49
Giovanni TAGLIALATELA – Die Verwirklichung des quintilianischen Lehrideals in Fronto Pädagogische Tugenden und Lehren durch Briefe.....	50-68
Mariana BODNARUK – Inscribing Senatorial Authority: Epigraphic Epistles and Senatorial Legislation from Constantine I to Theodosius I.....	69-89
Ethan CHILCOTT – <i>Varietas</i> in the <i>Variae</i> : Erudition and Audience in Cassiodorus’ <i>Epistles</i> ...90-113	
Lorenzo MONACO – <i>Licet interdum confabulationis tale conuiuium doctrinae quoque sale conditur</i> : Jerome’s letters to Marcella, and biblical exegesis in epistolary form.....	114-127
Titus SARKAR, Letters of Obligation: Debt, Trust and Moral Economy in the Lekhapaddhati.....	128-140

B. Papers of the 13th annual session of CICSA, “Circulația persoanelor, a bunurilor și a ideilor (din Preistorie în Antichitatea Târzie)”/ ‘Movement of persons, goods, and ideas (from Prehistory to the Late Antiquity)’, Bucharest, April 25-26, 2025

Ioana-Teodora STAN – The Panathenaic amphorae: an instrument for the propagation of Athens’ discourse and a subject of symbolic conflict.....	141-150
Ana-Maria BALȚĂ – When distance is not an obstacle. Several preliminary considerations on <i>Liberalitas</i> coin types of <i>Nikopolis ad Istrum</i> and <i>Marcianopolis</i>	151-166

Aurelia PARASCHIV, Alexandra-Clara ȚÂRLEA – Roman glass vessels in funerary contexts from Tomis and Callatis. A reassessment of older publications.....167-194

C. Interpretări și analize/ Interpretations and Analyses

Darius COVACIU – The ecclesiastic status of the see of Tomis between the 4th and 6th centuries. Reading notes on Ionuț Holubeanu’s research.....195-211

D. Recenzii și prezentări de carte / Reviews and Book Presentations

Sergiu Popovici, *Cultura Usatovo. Arheologia funerară a unei societăți din epoca bronzului*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2023, 475 pag., ISBN 978-606-537-623-6 – Elena FERARU.....212-214

Anthony A. Barrett și John C. Yardley, *The Emperor Caligula in the Ancient Sources*, Oxford, Oxford University Press, 2023, 203 pag., ISBN 978-0-19-885457-9 – Andreea Luisa MIHAL.....215-218

Eckart Frahm, *Assyria. The Rise and Fall of the World’s First Empire*, New York, Basic Books, 2023, 528 pag., ISBN: 9781541674400 – George Cătălin ROBESCU219-221

Daniel Unruh, *Talking to Tyrants in Classical Greek Thought*, Liverpool, Liverpool University Press, 2023, VIII+272 pag., ISBN 978-1-78962-123-5, ISBNe 978-1-78962-426-7 – Ioana-Teodora STAN....
.....222-224

Daniela Zaharia, Vladimir Crețulescu (coords), *Sensibilități, obsesii, fobii și istoriile lor neașteptate / Sensitivities, Obsessions, Phobias, and Their Intriguing Histories*, 2024, Editura Universității din București, 282 pag., ISBN: 978-606-16-1499-8 – Cristina POPESCU.....225-227

Plutarh, *Vorbele de duh ale spartanilor*, traducere din greaca veche, studiu introductiv și note de Liviu Mihail Iancu, ilustrații de Mihail Coșulețu, București, Editura Humanitas, 2024, 200 pag., ISBN 978-973-50-8647-3 – Florica (BOHÎLȚEA) MIHUȚ.....228-231

E. Rezumate teze de licență și disertație/ Abstracts of Bachelor and Master Theses

Maria-Irina SOCOLAN – *A Comparative Analysis of Mithraic Imagery: The Regional Adaptation of the Tauroctony in Dacia*, (abstract of the Bachelor’s Thesis, 2025).....232-245

Cronica activității CICSA, anul 2025, Florica (BOHÎLȚEA) MIHUȚ.....246-247

Plutarh, *Vorbele de duh ale spartanilor*, traducere din greaca veche, studiu introductiv și note de Liviu Mihail Iancu, ilustrații de Mihail Coșulețu, 200 pag., București, Editura Humanitas, 2024, ISBN 978-973-50-8647-3

Florica (BOHÎLȚEA) MIHUȚ

Universitatea din București

<https://www.doi.org/10.31178/cicsa.2025.11.19>

Lumea spartană a fost dintotdeauna prilej de fascinație, deopotrivă pentru antici și pentru moderni, prin preeminența militară terestră exercitată vreme de veacuri în spațiul sud-balcanic antic, prin simplitatea și, totuși, profunzimea concepție privind organizarea corpului civic al militarilor, denumiți cei "asemenea" – *hoi homoioi*. Repudiind bogăția și luxul, optând pentru un trai împărtășit în comun de către toți, conviețuire în care până și hrana este supusă unor reguli comunitare în cadrul meselor comune (*ssysitia*) unde toți trebuie să contribuie cu cote-părți obligatorii de orz, brânză, smochine și vin, spartanii au ales calea echilibrului dat de viața militară. Aceasta din urmă este cea care lasă deoparte rostul persuadant al cuvântului dezbătut în adunarea politică a cetății – cum sublinia odinioară Jean-Pierre Vernant¹ – și privilegiează forța, teama și puterea, ca mijloace de configurare a unei unități civice în care norma pare să fie egalitatea. Într-o atare concepție despre propriul univers uman, spartanii dezvoltă cu mândrie concizia discursurilor lor, preferând formulele sentențioase tuturor dezbaterilor cu multă cheltuială de energie și înțelepciune, pe care alte cetăți grecești le-au cultivat. Despre aceste opțiuni de exprimare este vorba în cartea pe care Editura Humanitas o pune la dispoziție cititorilor, pentru prima oară în limba română, în versiunea talmăcită de Liviu Mihail Iancu. Cartea adună așa-numitele apoftegme ale lacedemonienilor culese de Plutarh și transmise nouă prin intermediul cōpiilor medievale și renașcentiste.

Aparținând celei de-a *doua sofistici* (cuprinsă între epoca lui Nero primul sfert al veacului al III-lea), cum a fost denumită perioada de revigorare a culturii grecești în cadrul lumii romane imperiale, Plutarh din Cheronea (cca. 45-120) s-a născut într-o familie bogată și de neam, cu șanse reale – și din plin folosite – de a dobândi o educație aleasă, întemeieindu-și o frumoasă familie alături de virtuoasa Timoxena, care îi dăruiește șase copii. Fin cunoscător al istoriei grecilor și a romanilor, Plutarh se vedește totodată a fi aplecat și spre studiul moralei și al filozofiei, fără a-și neglija cariera politică din orașul natal. La maturitate devine unul dintre cei doi preoți ai cultului lui

¹ Vernant, J.-P. 1995, *Originile gândirii grecești*, trad. rom. Fl. Bechet și D. Stanciu, București: Editura Symposium, 87-91.

Apollo din Delfi (statut atestat epigrafic – SIG 829A – și literar – *Quest. Conviv.*, 700E), participând activ la ritualuri și în *chorus* (*An seni*, 792F). În propria școală de filozofie, pe care Plutarh o avea în Cheroneea, se discutau operele lui Platon (într-o manieră admirativă) și cele ale epicureicilor (dintr-o perspectivă adesea extrem de critică), cultivându-se o educație (*paideia*) îndreptată înspre căutarea adevărului stimulator pentru o gândire independentă. Cariera sa îl apropie de cercurile intelectuale și politice locale grecești, fără să-i lipsească prieteniiile cu personaje politice romane, precum senatorul L. Mestrius Florus, patronul său care îi mijlocește accesul la cetățenia romană, sau consularul Q. Sosius Senecio. Întreprinde numeroase călătorii în Grecia continentală și insulară, dar și în Italia unde, însoțit de amicul său Florus, ajunge până la Ravenna, făcând astfel cu puțință de a concretiza valoros intenția sa de comparare a celor două culturi importante ale Mediteranei antice, cea elenă și cea latină.

Lucrările lui Plutarh din categoria biografiilor (cele mai cunoscute fiind *Viețile paralele ale personalităților de greci și romani*) sau cele filozofice și moralizatoare i-au asigurat notorietatea în veacurile antice, prelungită în epoca post-antică doar în mediul bizantin, de unde este recuperat de cultura vest-europeană abia în epoca Renașterii (grație și muncii de traducere în latinește a operelor grecești antice realizate de călugărul bizantin Manuel/Maximus Planudes, 1260-1305). Versiunile operelor plutarhice apărute ulterior în Franța (realizate de Jacques Amyot – *Viețile paralele*, în 1559 și *Moralia*, în 1572) și în Anglia (de către Thomas North, în 1579) l-au readus plenar pe autorul cheronez în atenția culturii europene.

Colecția de *Apoftegme ale spartanilor* culeasă de Plutarh, de curând publicată la Editura Humanitas, completează benefic literatura clasică greacă accesibilă publicului român, care are astfel prilejul să exploreze universul mental al spartanilor prin intermediul cuvântului concis și moralizator. Căci însuși termenul de *apophthégma*, de origine greacă, desemnează o scurtă anecdotă care, prin mijlocirea unui citat, oferă o învățătură născută dintr-un anume dialog contextualizat. Spre deosebire de simplul aforism sau de sentință (ambele conținând concluziv o observație moralizatoare sau despre viață, dar fără să redea și contextul), apoftegma invită la reflectare și – prin imitare – la atingerea unui ideal comportamental. *Apophthégmata* pe care le datorăm lui Plutarh sunt cele cuprinse în corpul lucrării sale *Moralia*, păstrate prin traduceriile manuscriselor medievale. Ordonate încă în epoca Renașterii de către Henri Estienne (1572), aceste anecdote cuprind *Apoftegmele spartanilor/ Apophthegmata Laconica* (208A-236E), *Instituțiile spartanilor/ Instituta Laconica* (236F-240B) și *Apoftegmele femeilor spartane/ Lacaenarum Apophthegmata* (240C-

242D), la care se adaugă *Apoftegmele regilor și generalilor/ Regum et imperatorum apophthegmata* (172A-207F).

Cercetarea modernă s-a aplecat, mai întâi, asupra comparării manuscriselor medievale pentru a obține cât mai fidel textul lui Plutarh (căruia i s-a dezbătut îndelung autenticitatea) și, de aici, pentru a dobândi înțelesurile conferite de autorul antic acestor scurte relatări sentențiale. Faptul că aceste istorioare reproduc replici pentru a exemplifica reacții ale liderilor politici sau apropiaților lor în anumite contexte sociale, juridice, religioase, militare, politice, denotă utilizarea apoftegmelelor de către Plutarh pentru a transmite învățături despre virtute și tipologii caracterial-morale. Se prea poate și ca aceste povestioare să-i fi servit lui Plutarh drept „fișe de cercetare” personală, realizate pentru a-și documenta operele de mare întindere (precum biografiile personalităților grecești și romane), după cum sugerează unii dintre exegeții contemporani² și cum o amintește însuși traducătorul în românește al acestei colecții de întâmplări cu tâlc. Dincolo de aceste aspecte, trebuie menționat și faptul că specialiștii moderni au adăugat perspective pluridisciplinare de studiu, legând aceste produse literare speciale de filozofia politică sau de istoria mentalităților.

Cartea apărută recent în românește, despre care discutăm aici, adună 449 de anecdote, unele dintre acestea fiind asociate unor protagoniști cunoscuți (68 de personaje spartane masculine și 4 personaje feminine), altele – unor autori necunoscuți. Relatările despre obiceiurile spartanilor sunt așezate (potrivit tradiției manuscriselor medievale) între apoftegmele lacedemonienilor și cele ale femeilor lor. Cititorul român va descoperi reacții și replici ale liderilor spartani care se confruntă cu simple situații de viață, cu împrejurări politice și militare provocatoare sau cu prilejuri ce reclamă răspunsuri ”la cald” date unor întrebări nu adesea tendențioase. Pentru anumite personalități politice – regi, geronți, ofițeri militari (cum sunt, de pildă, Agesilaos al II-lea, rege al spatanilor în prima parte a veacului al IV-lea a. Chr.; Leonydas, regele agiad al Spartei căzut la Termopilai în 480 a. Chr. sau marele reformator legendar Lycurgos) – ne sunt redată mai multe astfel de istorioare pline de învățăminte, pe potriva contribuțiilor lor în istoria spartanilor. Nu lipsesc, însă, figuri mai puțin importante, precum soli (e.g., Deryclidas, *Apoph. Lacon.*, 166-9³); cântăreți în cor sau simplii cetățeni – indivizi necunoscuți din alte împrejurări (e.g., Damonida, *Apoph. Lacon.*, 160-1;

² Stadter, P.A. 2014, „Plutarch’s Compositional Technique: The Anecdote Collections and the Parallel Lives”, *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 54, 665-686.

³ Citările sunt din ediția discutată aici.

Euboidas, *Apoph. Lacon.*, 180-1; Thearidas, *Apoph. Lacon.*, 197; Namertes, *Apoph. Lacon.*, 309-10).

Desigur, importante rămân și de un interes crescând (în condițiile culturale și sociale actuale) vorbele rostite de spartancele din proximitatea marilor personalități politice și militare lacedomoniene. Archileonis este mama unui important general spartan, Brasidas, al cărui tribut suprem în prima etapă a războiului peloponesiac ar fi determinat-o pe aceasta să dea glas mândriei femeilor din Sparta de a naște bărbați viteji pregătiți oricând să moară în luptă (Archileonis, *Lacae. Apoph.*, 426-8). Iar Gorgo, fiica regelui Cleomenes I și viitoarea soție a eroului de la Termopile, Leonidas, pare să vădească o anumită istețime precoce într-ale vieții politice și militare, rafinată în timpul conviețuirii cu propriul soț. Contribuția acestor personaje feminine la construcția și conservarea *ethos*-ului militar al Spartei⁴ este, astfel, neîndoieală.

Traducerea în românește a acestor istorioare anecdotice aparține unui important istoric și epigrafist al mediului academic românesc contemporan, mânguitor cu profesionalism al contextualizării. Părelnic „laconica” prezentare a Spartei, compusă de Liviu Iancu în paginile introductive, este abundant completată prin explicațiile însoțitoare ale textului apoftegmelelor și vorbesc de la sine despre laborioasa și pe deplin lăudabila muncă întreprinsă de către traducător. Detalii de natură istorică privind evenimente militare și actorii umani implicați, explicații conectate la raporturile de forță și la relațiile diplomatice din partea estică a Mediteranei se împletesc cu lămuriri de natură socială și religioasă. Opțiunea personală a traducătorului pentru arhaizarea voită a unor termeni s-ar putea, însă, să constituie o provocare pentru acea parte a cititorilor care vor parcurge aceste apoftegme fără adecvate lecturi anterioare în și despre limba română de „odinioară”. După cum, probabil, se va reflecta asupra titlului, de data aceasta de către specialiștii din mediul de cercetare literar și etnologic, știut fiind că sintagma „vorbe de duh” este utilizată îndeobște pentru a desemna produse ale înțelepciunii populare, așadar asociate cu anonimatul creației orale.

Lucrarea, însă, în ansamblul ei reprezintă o foarte valoroasă contribuție pentru cunoașterea modului cum o cetate militarizată a fost „gândită” și „trăită” într-un timp antic în care virtutea militară instituționalizată genera valori durabile, oglindite în astfel de mărturii concentrate și potențial fecunde pentru viitoarele cercetări.

⁴ Cu bibliografie suplimentară, v. Tanga F., 2021, „Prospettive sulle donne negli 'Apophtegmata Laconica' di Plutarco”, în *Humanitas*, 77, 71-96.